

Modern Dönemde Bilge Olmak: Charron Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme

On Being Wise in the Modern Era: An Assessment of Charron Studies

 Evren Belkız

İbn Haldun Üniversitesi, Türkiye
evren.belkiz@stu.ihu.edu.tr

Geliş Tarihi: 30 Mayıs 2024

Kabul Tarihi: 09 Temmuz 2024

Yayın Tarihi: 15 Ocak 2025

Öz: Bu makalede 1950'li yıllardan itibaren Pierre Charron'un modern felsefedeki yerini tartışan çalışmaların bir değerlendirmesi yapılmıştır. Charron, başta Descartes olmak üzere modern felsefenin önde gelen temsilcilerini etkilemiş olan bir filozof olarak bilinmektedir. Literatür, Charron'un modern düşüncenin erken bir temsilcisi olduğu konusunda uzlaşmıştır. Ancak mevcut çalışmaların bir kısmı düşünürü Septik, Stoacı veya Aristocu olarak nitelendirirken; diğerleri onun seküler etik anlayışının, insan bilimlerinin ve rasyonalizmin temellerini oluşturması bakımından modern felsefeye öncülük ettiğini öne sürmektedirler. Bu makalede Charron hakkındaki sunulan ihtilafli görüşlere ilişkin bir tasavvur oluşturulması, mevcut çalışmaların metodları ve sonuçları üzerinden eleştirel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Değerlendirme sonucunda incelenen çalışmaların başlıca iki yöntem kullandıkları tespit edilmiştir. Bir kısmı Charron'u belli bir düşünce ekolüne nispet ederken; diğerleri düşünürün anlayışını kavramsal bir yaklaşım üzerinden tartışmaktadır. Değerlendirmemiz bu çalışmaların Charron'un hikmetini bütünüyle ve tutarlı olarak açıklayamadıklarını göstermiştir. Charron'un düşünce tarihindeki konumunun tam anlamıyla kavranabilmesi için hikmet anlayışını aydınlatacak alternatif yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hikmet, Epoke, Bilgi ve Erdem Tohumları, İnsan İlmi, Descartes

Abstract: This article critically examines studies on Pierre Charron's role in modern philosophy since the 1950s. Acknowledged for his influence on prominent figures such as Descartes, Charron's position in modern thought sparks diverse interpretations, leading to conflicting views in existing literature. While some portray him as Septic, Stoic, or Aristotelian, others argue for his contribution to modern philosophy, laying the groundwork for secular ethics, human sciences, and rationalism. The aim of this article is to provide insight into these debates and evaluate research methodologies and findings. Studies on Charron typically adopt two primary methods:

Categorizing him within a specific school of thought or examining his contribution to modern thought conceptually. However, it is concluded that partial or conceptual analyses alone fall short in fully grasping Charron's wisdom. Therefore, alternative approaches are deemed necessary for a comprehensive understanding of his significance in intellectual history.

Keywords: *Wisdom, Epochē, Seeds of Knowledge and Virtue, Human Science, Descartes*

1. Giriş¹

Pierre Charron, 1541–1603 yılları arasında Fransa’da yaşamış Katolik bir ilahiyatçı ve filozoftur. Ayrıca, ilk seküler ahlak kitabı olarak nitelendirilen *de la Sagesse*² isimli kitabın yazarıdır (Görgün, 2022). Düşünce tarihi boyunca Charron hakkında çok çeşitli nitelendirmeler yapılmıştır. Richard Popkin’e (ö. 2005) göre Charron, “modern felsefenin babası” olarak anılmayı hak eden bir filozoftur (Popkin, 1954a). Gabriel Naude’nin (ö.1653) nazarında ise Charron, Sokrates’ten daha bilgedir ve kitabı İncil’den sonra yazılmış en iyi eserdir (Naudé, 1642). Öte yandan Pierre Bayle (ö.1706) Charron’un maruz kaldığı ağır eleştirilere işaret ederek, *d/S*’nin çok ses getiren bir kitap olduğuna dikkat çekmektedir (Bayle, 1820). İlk baskısı 1601’de çıkan kitap, engellemelere rağmen 1604’te tekrar basılmıştır ve en nihayetinde de 1605’te yasaklı kitaplar listesine alınmıştır. Bununla birlikte Charron’un düşüncesi on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Şüpheli, Ateist, Deist, Epikürcü ve Libertin çevrelerde takdirle karşılanmıştır (Sabrié, 1970). Bu bağlamda, *d/S* kendi döneminde en çok okunan eserlerden biri olarak değerlendirilmektedir. 1601–1672 yıllarında kitabın kırk dört baskısı yapılmışken, aynı dönemde Michel de Montaigne’nin (ö. 1592) *Les Essais* adlı kitabına ait sadece beş edisyon bulunmaktadır (Desan, 2009).

Charron’a gösterilen ilgi on dokuzuncu yüzyılda azalmakla birlikte, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren düşünür hakkında yapılan çalışmaların sayısı hızla artmıştır. Popkin, 1950’li yıllarda modern düşüncenin Septik kaynaklarını araştırmak üzere başlattığı çalışmalarda, Charron’u modern düşüncenin öncüsü olarak nitelendirmektedir. (Popkin, 1954a, 1956, 1960 ve 1993). Bu durum Charron’a yönelik ilgiyi artırmıştır ve Popkin’i takiben filozofun modern düşüncenin oluşumundaki rolünü inceleyen çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda düşünür Şüphelilik, Stoacılık ve Aristoculuk gibi farklı düşünce ekolleri ile ilişkilendirilmektedir. Charron’un birbirinden farklı kaynaklarla irtibatlandırılması, düşüncesi hakkında ihtilafli tezlerin ortaya

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Tahsin Görgün danışmanlığında tamamladığımız “Pierre Charron’nun (1541–1603) Hikmet Anlayışı: Kınalızâde Ali Çelebi (1510–1572) Üzerinden Bir İnceleme” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2024).

² Bundan sonra *d/S* kısaltması ile ifade edilecektir.

çıkmasına neden olmuştur. Bu makalede, Popkin ve Popkin'den sonra Charron'un modern düşüncenin oluşumundaki rolünü ele alan çalışmaların bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu değerlendirme üzerinden, Charron hakkındaki ihtilafli görüşler bir araya getirilerek bunlar hakkında bir tasavvur oluşturulması, ihtilafli görüşlerin kaynağının belirlenmesi ve bu sayede düşünür ile ilgili çalışmalara eleştirel bir yaklaşım sunulması amaçlanmaktadır. Ayrıca, Charron modern felsefenin öncü isimlerinden biri olarak anılmasına karşın kendisi hakkında Türkiye'de yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu makale ile Charron hakkındaki tezleri toparlayan Türkçe bir çalışma meydana getirilmesi amaçlanmaktadır.

2. Charron'u Septisizm ile İrtibatlandıran Çalışmalar

Popkin modern felsefenin doğuşunu inceleyen çalışmaların, Septisizmi göz ardı ettiklerini düşünmektedir (1953). Buna karşılık Popkin, 1950'li yıllarda yaptığı araştırmalarda Hume (ö. 1776) ve Antik Yunan Septiklerinin görüşleri arasında benzerlikler bulunduğunu tespit etmiştir. Bu saptamadan yola çıkarak araştırmalarını sürdürmesi sonucunda, modern felsefenin on altıncı yüzyılda ortaya çıkan şüpheci krizin bir sonucu olarak meydana geldiğini savunan bir tez geliştirmiştir. Popkin bu teorisi ile, Reform Hareketlerinin başlattığı teolojik tartışmaların, Antik Yunan Şüpheciliğinin yeniden canlanması için elverişli bir zemin oluşturduğunu öne sürmektedir. Popkin'in iddiasına göre, Katolikler ve Reformcular arasındaki ihtilaflarda Katolik ilahiyatçıların Reformculara karşı kullandıkları Şüpheci kavram ve fikirler, zamanla felsefe alanına da sirayet ederek birtakım tartışmalara yol açmıştır ve Septisizmi yeniden canlandırmıştır. Devamında ise Şüphecilik taraftarları ile karşıtları arasında süregelen tartışmalar modern düşüncenin ortaya çıkmasını sağlayan süreci başlatmıştır (Popkin, 2003).

Popkin, bu tezini ilk olarak 1953-1954 yıllarında *Review of Metaphysics* adlı dergide yayınlanan üç makaleden oluşan yazı dizisinde ortaya koymuştur. Bu makalelerde şüpheci kriz ile modern düşüncenin ortaya çıkışı arasındaki ilişkinin ana hatlarını açıklamaktadır (Popkin, 1953a). Makalelerin yayınlanmasından sonra Popkin çalışmalarını genişletmiştir ve çalışmalarını şu üç kitapta ayrıntılı bir şekilde ele almıştır: *The History of Scepticism from Erasmus to Descartes* (1960), *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza* (1979) ve *The History of Scepticism from Savonarola to Bayle* (2003). Popkin bu kitaplarında erken modern dönemdeki Şüpheciliğin gelişimini, geriye dönük olarak on beşinci yüzyılın sonundaki teolojik tartışmalarda Septik argümanları kullanan Rönesans düşünürlerini, ileriye yönelik olarak ise Şüphecilik tartışmalarına taraftar veya karşıt olarak katılan erken modern filozoflarını inceleyerek takip etmektedir.

Popkin, çalışmalarında modern felsefenin oluşumuna yol açan şüpheli krizin arkasında iki etken bulunduğunu öne sürmektedir. Bunlardan ilki Reform hareketlerinin oluşturduğu fikrî bunalımdır. Luther (ö. 1546), Kilise'nin dini meselelerde tek karar merci olmasına karşı çıkmıştır, İncil'in Kilise'nin aracılığı olmadan herkes tarafından okunup anlaşılabilirliğini ve inanç esaslarının kişisel kanâatler ile belirlenebileceğini savunmuştur. Katolik din adamları ise Luther'in eleştirilerine hakikat kriteri ve yargının askıya alınması (epokhê) gibi Pironcu Şüpheliğin kavram ve ilkelerini kullanarak karşılık vermişlerdir. Bu durum Şüpheliğin teolojik tartışmalarla yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur. İkinci etken ise Pironculuğun en önemli temsilcisi olan Empiricus'un (ö. M.Ö. 160) eserlerinin 1562'de ve 1569'da Latinceye tercüme edilmesidir. Popkin'e göre bu iki etmenin eş zamanlılığı, şüpheli krizin oluşması için elverişli bir ortam oluşturmuştur. (Popkin, 2003).

Popkin'in araştırmalarına bakılırsa, Pironcu metinler ile irtibat kuran ilk isim Montaigne'dir. Montaigne'nin düşüncesindeki Septik etkiler en iyi şekilde *Apologie de Raimond Sebond* adlı denemesinde görülmektedir. Popkin söz konusu yazıyı modern düşüncenin beşiği olarak nitelendirmektedir. Montaigne bu yazısında duyuların veya aklın, evrenin bilgisine ulaşmaya yetkin olmadığını tartışmıştır. Bu bağlamda insanın yapabileceği tek şey yargılarını askıya almaktır; ardından toplumun geleneklerini, tabii yönelimlerini gözeterek yaşamak ve Hristiyanlık inancına bağlı kalmaktır. Popkin Montaigne'nin bu şekilde, yargıların askıya alınmasına dayanan Pironcu Şüpheli ile Hristiyan inancını birleştirerek Fideist Pironculuğu inşa ettiğini belirtmektedir (Popkin, 1953a ve 2003).

Popkin'e göre, Montaigne'den sonra Fideist Pironculuğu Charron devam ettirmiştir. Charron şüphesinin ilk emarelerini, *les Trois Vérités*³ isimli kitabında göstermektedir. Fransız düşünür bu eserde, insanın sonsuz olan Tanrı'yı bilemeyeceğini ve epistemolojik kısıtlarından dolayı mârifetullah için yetkin olmadığını izah etmiştir. Charron *d/S*'de ise ihtirasların (*passions*) ve kanâatlerin (*opinions*) duyuların ve aklın işleyişini nasıl bozduğunu açıklayarak, aklın bilgiyi elde edebilmesi için bunların tesirlerinden arınması gerektiğini ortaya koymuştur. Zira akıl, bu tesirlerden arındığında Tanrı'nın vahyini alabilecek hale gelmektedir ve insan, ahlaklı olma imkanına kavuşmaktadır. Popkin'e göre, Charron'da aklın arınmasını sağlayan ilke Pironcu epokedir. Böylece Popkin, Charron'nun düşüncesindeki Fideist ve Pironcu unsurlara dikkat çekerek düşünürü Fideist Pironculuğun temsilcisi olarak nitelendirmektedir (Popkin, 2003).

³ Bundan sonra *ITV* kısaltması ile ifade edilecektir.

Popkin'e göre şüpheci krizin başlarında Fideist Pironculuk etkin iken ikincisi aşamasında Yeni Pironculuk hâkim olmuştur. Popkin, Yeni Pironculuğun hedefinin, 1620'li yıllarda ortaya çıkan yeni bilim anlayışı olduğunu düşünmektedir. Yeni bilim anlayışı, tabiatı matematik kanunlarına göre çalışan bir makine olarak ele almaktaydı. Dolayısıyla matematik bilgisine sahip olan insanın, tabiatın hakikatini kavrayabileceği öngörülmektedir. Bu dönemin en önemli Şüphecilerinden biri olan Pierre Gassendi'dir (ö.1655). Gassendi'ye göre insanın kendi yararına kullanabileceği tek felsefe, insana eşyanın tabiatlarının bilinmesi konusunda şüphe edilmesi gerektiğini öğreten Pironculuktur. Zira insan sadece suretleri bilebilir ama bu suretler çoğunlukla hakikatin bilgisi ile örtüşmez, örtüşse dahi bunun bilinmesine imkân veren herhangi bir kriter bulunmamaktadır. Popkin, Gassendi'nin eleştirilerinin yeni bilimin temellerini sarstığını düşünmektedir. (Popkin, 1953a). Yeni Pironculuğun meydan okumasına karşılık Edward Herbert (ö. 1648) ve Marin Mersenne (ö.1648) gibi yeni bilim taraftarları, matematik teoremlerinin, bilimsel gerçeklerin ve teolojik hakikatlerin kesinliğini delil göstererek insanın hakiki bilgiye ulaşabileceğini savunmuşlardır. Ancak, Popkin'e göre Yeni Pironcular, hakikat kriteri sayılan bu şeylerden dahi şüphe ettikleri için yeni bilim taraftarlarının yanıtları Şüpheci ataklar karşısında yetersiz kalmıştır. Popkin'e bakılırsa, Yeni Pironcu krize en uygun karşılığı vererek krizin aşılmasını sağlayan kişi René Descartes (ö. 1650) olmuştur (Popkin, 1953a).

Popkin'in nezdinde Descartes Septiklerin saldırılarının, bilimin, matematiğin ve teolojinin sağladığı kesin bilginin üzerinde oluşturduğu tehdidin farkındaydı. Descartes için Septikler, insanın kesin bilgiye dair imkanlarını yıkmaya çalışırken, sadece şüphe için şüphe ederek Septisizmde aşırıya kaçmışlardır. Bunu dikkate alarak Descartes, bilgiyi şüphe barındırmayan bir temel üzerine inşa etmek istemiştir ve öncelikle akıldaki şüpheli unsurların ayıklanmasını gerekli görmüştür. Descartes'a göre insan, bilgi arayışının başında en az bir kez olsun her şeyden şüphe etmelidir ve bu şekilde şüpheli şeyleri tespit ederek elemelidir. Bu hususa ilişkin olarak Popkin, Descartes'ın Şüpheciliğini, metodik bir Şüphecilik olarak değerlendirmektedir.

Popkin'e göre Descartes metodik Şüpheciliğini tüm imkanları ile uyguladığında en nihayetinde, insanın şüphe etmesi durumunda kendisinin şüphe etmekte olduğundan şüphe duyamayacağını farkına varmıştır ve buradan hareketle, Septiklerin dahi şüphe edemeyeceği "Düşünüyorum, öyleyse varım" ilkesini formüle etmiştir. Descartes, *Cogito* sayesinde felsefesinin temelini oluşturan iki şeye ulaşmıştır. Bunlardan ilki, insanın şüphe etmeksizin sarsılmaz bir şekilde kesin olarak bildiği ilk hakikati açığa çıkarmıştır. İkincisi ise hakikat kriterini yeniden tesis etmiştir. İnsanın açık ve kesin olarak bildiği

şey hakikattir. Popkin'e göre hakikat kriterini yeniden tesis etmesi, Descartes'a felsefesinin diğer asıllarını da belirleme imkanını vermiştir. Bu sayede filozof, Tanrı'nın varlığına ve Tanrı'nın insanı yanıltmayacağına ilişkin diğer bir hakikate ulaşmıştır. Ayrıca, matematik teoremlerinin de açık ve kesin olarak bilindiğini, dolayısıyla hakiki olduklarını ortaya koymuştur. Descartes matematik teoremlerinin kesinliğini ortaya koyduktan sonra ise insanın dış dünyanın gerçekliğine ilişkin bilgisini ele almıştır. Ona göre, duyular tarafından dış dünya hakkında temin edilen bilgilerin açık ve kesin olmaması sebebiyle bu bilgilerin hakikat olarak tasdik edilmesi mümkün değildir; bununla birlikte uzamsal cisimlere ait geometrik teoremler açık ve kesindir, buna bağlı olarak bu teoremlere tekabül eden dış dünya hakikidir. Popkin'e göre böylelikle Descartes, dış dünyanın bilgisini matematiksel teoremlerin kesinliği üzerine oturturmuştur ve yeni bilimin temellerini yeniden sağlamlaştırmıştır (Popkin, 1953a).

Popkin, Montaigne ve Charron ile başlayan, Descartes ve sonrasında da Şüphecilik taraftarları ve karşıtları arasındaki tartışmaları modern düşüncenin kökenine yerleştirmektedir. Popkin'e göre Şüpheciliğin erken modern dönemdeki gelişiminde Charron'un özel bir rolü vardır. Düşünür, Montaigne'den devraldığı Fideist Pironculuğu sistemleştirerek, Şüpheciliğin yayılmasını sağlamıştır. Popkin, Charron'un bu yöndeki katkısını temellendirmek için Charron ve Descartes arasındaki irtibatı hususiyetle ele almaktadır.

Popkin iki düşünür arasındaki irtibatı kullandıkları Şüpheci metodoloji üzerinden kurmaktadır. Popkin'e göre Charron *DIS*'de ilk olarak "Kendini bil" ilkesini Tanrı'nın bilgisini temin eden en hakiki ilim olarak tanımlamıştır ve insanı, bu ilim üzerinden kendi duyularının ve aklının bilgi edinme konusundaki zayıflıklarını keşfetmeye yöneltmiştir. Charron'a göre bilgi edinme konusunda zaafalarını anlayan insan, duyuların ve aklın sağladığı bilgilerin şüpheli olduğunu ve hakiki bilgiyi ayırt etmesine yarayan bir hakikat kriterinin bulunmadığını kavramaktadır. Charron, bu aşamadan sonra insanın, hatadan kaçınmak ve hakikate ulaşmak için eşdeğerlilik (*isostheneia*) ve epoke başta olmak üzere Şüpheci ilkeleri uygulaması gerektiğini vurgulamıştır. Başka deyişle, insanın tüm meselelere özgür ve tarafsız bir biçimde, yargı ve duygularını askıya alarak evrensel bir bakış açısıyla yaklaşması gerektiğini öngörmüştür. Charron'un anlayışında akıl, sistemli bir şekilde bu soruşturmayı ve şüpheyi sürdürdüğünde şüpheli fikir, kanâatler ve dogmalardan arınmaktadır. Böylelikle akıl Tanrı'nın vahyini almaya hazır hale gelmektedir. Ayrıca, Popkin'e göre Charron'un metodolojik Şüpheciliğinin ahlaki bir boyutu da bulunmaktadır. Charron her şeyden şüphe eden bir kimsenin belirsizlik ve kararsızlık içinde kalacağını kabul etmiştir. Bu durum karşısında, insanın temiz bir

akıl ile tabii eğilimlerini izlemesi, toplumun yasalarına ve adetlerine uyması gerektiğini açıklamıştır. Bu bakımdan Popkin, Charron'un hikmet anlayışında Pironculuğu, insanın aklını şüpheli bilgilerden temizleyerek bir yandan Tanrı'dan ilham almak üzere hazırlayan, diğer yandan tabiata ve toplum normlarına uymaya sevk eden epistemolojik ve ahlaki bir yöntem olarak kullandığını düşünmektedir (Popkin, 1954a ve 2003).

Popkin'e göre Descartes Charron'un Şüpheciliğindeki bu epistemolojik ve ahlaki cihetleri üstlenmiştir. Her iki filozof, ahlaki insanın bilgi edinme sürecini engellemeyen bir yaşam tarzı, Şüpheciliğe dayalı metodu ise bilginin elde edilmesinin yolu olarak nitelendirmişlerdir. Bununla birlikte Popkin, iki düşünürün bilginin elde edilmesi hakkındaki görüşleri arasında önemli farklar olduğunu da belirtmektedir. Charron'da bilgi, metodun uygulanması sonucunda ilahi bir lütuf ile temin edilmektedir. Başka deyişle bilginin kaynağı aklın haricindedir. Descartes'a göre ise bilgiler insanın doğuşundan itibaren aklında bulunmaktadır ve metodun uygulanması, insanın aklında halihazırda bulunan bilgilere ulaşmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak Popkin, Descartes'ın Charron'un metodolojisinden istifade ederek Şüpheciliği, başta *Cogito* olmak üzere öncelikle akılda bulunan şüphe edilemez hakikatlere, hakikat kriterine ve ardından tüm sahalarda kesin bilgiye ulaşılmasını sağlayan bir yönteme dönüştürdüğünü düşünmektedir (Popkin, 1954a ve 2003).

Popkin'in Charron'un düşüncesi ile ilgili görüşlerine bakıldığında; Popkin'in düşünürü Pironcu bir Şüpheci olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Popkin'in Charron'u Pironcu olarak nitelemesinin başlıca sebebi müellifin hikmet anlayışının epoke ilkesini içermesidir. Popkin, Charron'un bu kavramı, Pironcular ile aynı anlamda kullandığını öne sürmektedir. Popkin, bu iddiasını Charron'un kitabının ikinci cildinin ikinci bölümüne dayandırmaktadır. Charron bu bölümde aklın özgür olmasını konu edinmiştir. Düşünüğe göre aklın özgürleşmesi, insanı hikmete hazırlayan iki unsurdan biridir. Charron'a göre insanın aklını kısıtlayan ve olması gerektiği gibi işlemesine engel olan başlıca iki faktör bulunmaktadır. Birincisi insanın dış çevresinden edindiği ve bilim vasıtasıyla öğrendiği kanâatler, ikincisi ise ruhun aşırı derecede hareketlenmesine neden olan ihtiraslardır. Kanâatler aklın muhakeme gücünü, ihtiraslar ise iradenin işleyişini bozmaktadır. Bu anlamda aklın özgürlüğü, bir yanıla muhakeme gücünün kanâatlerden, diğer yanıla iradenin ihtiraslardan temizlenmesidir. Charron, muhakemenin özgürleşmesi için üç ilkedden bahsetmiştir: muhakeme edilen şey ile ilgili her şeyin değerlendirilmesi (*juger de tout*), yargıların askıya alınması (*sursoir la détermination*) ve belli bir şeye bağlanmadan aklın her şeye açık olması (*universalité d'esprit*) (Charron, 1601). Bu durumda Charron'un sisteminde epoke, muhakeme özgürlüğünü temin eden üç ilkedden

biridir. Dolayısıyla bunun düşünürün hikmetini belirleyen temel bir ilke veya kavram olduğunu söylemek zordur. Ayrıca Charron muhakeme özgürlüğünün bir anlamıyla Pironcu sükûnetine (*ataraxia*); diğer anlamıyla Akademiklerin nötrlüğüne ve kayıtsızlığına dayandığını ifade etmiştir (Charron, 1601). Charron'un kendi ifadelerine rağmen Popkin, düşünürün epokesinin Pironcu olduğunu iddia etmektedir. Maryanne Cline Horowitz bu hususta Popkin'in *d/S*'nin ikinci kitabının ikinci bölümünün sadece muhakeme özgürlüğü ile ilgili kısmını dikkate alıp, irade ile ilgili kısmını ihmal ettiğini ve Charron'un Şüphencilikliğini gereğinden fazla ön plana çıkardığını belirtmektedir (Horowitz, 1971). Bununla birlikte Charron'un sisteminde, Şüphencilikliğin belli kavram ve ilkelerini kullandığı açıktır ancak bunlar düşünürün hikmet anlayışında sınırları ve işlevleri belli olan bir parçasını oluşturmaktadır. Daha açık bir ifade ile Charron hikmet kurallarını açıklarken Şüphencilikten istifade etse de bu düşünce, hikmet anlayışının tümüne sirayet eden bir kavram veya ilke konumunda değildir. Bu açıdan Popkin'in Charron hakkındaki değerlendirmesi sadece kısmi bir analizdir. Ayrıca, Popkin'in Charron'u epoke kavramı üzerinden Pironculuğa nispet etmesi, düşünürün anlayışının sadece bir parçası üzerinden genel bir sonuca vardığını göstermektedir. Popkin, bu genellemeyle Charron'un modern düşüncenin gelişimini, özellikle Descartes'in felsefesini, Pironcu Şüphencilik açısından etkilediğini öne sürmektedir.

Popkin'in Descartes'in felsefesi hakkındaki görüşleri, Descartes'in on yedinci yüzyılın en önemli filozoflarından biri olması sebebiyle çok etkili olmuştur. Popkin'in çalışmaları hem Şüphencilik üzerine geniş bir literatür oluşmasını sağlamış, hem de Charron'a duyulan ilgiyi artırmıştır. Bu bağlamda literatürde bilhassa Charron'un Şüphencilikliğine odaklanan çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında José Maia Neto ve Gianni Paganini'nin çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

Neto ve Paganini, Popkin'in modern düşüncenin oluşumundaki faktörleri sadece Pironculuk ile açıklamasını yetersiz bulmaktadırlar. Neto ve Paganini modern düşünceyi oluşturan bağlam içinde Şüphencilikliğin iki kanadının dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedirler ve buna bağlı olarak, Charron'u Akademik Şüphencilik perspektifinden incelemektedirler (Neto ve Paganini, 2009a).

Neto, Charron'un düşüncesini Akademik Şüphencilik üzerinden ele almaktadır. Neto'ya göre Charron'un Akademik Şüphencilikliğinin kaynağı Arkesilaos'tur (ö. M.Ö. 240). Neto, Charron'un Arkesilaos'un düşüncesi ile, Paris Üniversitesindeyken Omar Talon'dan (ö. 1562) aldığı dersler veya hocasının Cicero'nun *Academia* edisyonu ve şerhi üzerinden irtibat kurmuş olabileceğini düşünmektedir (Neto, 2014). Neto, bilhassa Arkesilaos'un

hikmet kavramına olumlu yaklaşan ve aynı zamanda negatif dogmatizm içermeyen Şüpheli anlayışının Charron'u etkilediğini iddia etmektedir. Zira Charron, teologlar ve filozoflar tarafından benimsenmiş olan, insanın akli yetilerini aşan şeyleri bilerek (mebadiler, ilk sebepler vb.) hakikate ulaşmasını öngören hikmet kavramına karşı çıkmaktaydı. Neto'ya bakılırsa Charron teologların ve filozofların bu dogmatik hikmet anlayışını, insana tabii yetilerinin imkân tanıdığı ölçüde, sınırlı bir yetkinlik sağlayan bir hikmet mefhumu ile ikame etmeyi amaçlamaktaydı. Arkesilaos'un Şüpheliği Charron için bu anlamda elverişli bir kaynaktı (Neto, 2014). Arkesilaos eşyanın bilinemez ve insan idrakinin zayıf olduğunu dikkate alarak insanın sadece kanâat ve inanç sahibi olabileceğini düşünmektedir. Arkesilaos'a göre insan bu türden kanâatleri ve inançları tasvip etmeden yargılarını askıya almalıdır. İnsanın hatalardan kaçınması ve bilgeliğe ulaşması ancak bu şekilde mümkün olmaktadır. Öte yandan Arkesilaos epokenin yarattığı negatif dogmatizmin engellenmesi için de yargının durdurulmasından önce akla dayanan ve önyargılardan bağımsız bir soruşturma (*zetesis*) yapılmasının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Neto, bu görüşlerine işaret ederek Arkesilaos'un hikmetinin, bağımsız rasyonel bir soruşturma ile epokeye dayandığını ortaya koymaktadır ve Charron'un hikmet anlayışının da aynı esasları içerdiğini iddia etmektedir. (Neto, 2009).

Neto'ya göre Charron, *d/S*'nin birinci cildinde, "Kendini bil" ilkesini Septik bir çerçeveden değerlendirerek insana epistemolojik zaafalarını göstermektedir ve buradan yola çıkarak hikmet anlayışının üç esasını oluşturmaktadır. İlk olarak insan yetilerinin, suretlerin bilgisi ile sınırlı olduğunu anlamaktadır. İkinci olarak, insan kesin olmayan şeylerin bilgisini acele ile tasvip etmeye eğilimli olduğundan kolaylıkla dogmatizme düşmektedir. Bu durum ihtiraslar, ilgi ve eğitim gibi sebeplerden kaynakladığı için "Kendini bil" ilkesi üzerinden iradenin harekete geçirilmesi ile bu acelecilik önlenmelidir. Son olarak, insan epistemolojik zaafalarını fark ettiğinde hakikate ulaşamayacağını ama tabiatı gereği bağımsız ve rasyonel bir soruşturma yapmaya yetkin olduğunu fark etmektedir. (Neto, 2014). Neto Charron'un *d/S*'nin ikinci cildindeki hikmet kurallarını da bu doğrultuda Arkesilaos'un soruşturma ve epoke kavramlarının üzerine kurduğunu belirtmektedir. Charron'a göre bağımsız rasyonel soruşturma vasıtasıyla yargılar askıya alındığında akıl yetkinleşmektedir ve Cicero'nun bahsettiği nazari sağlamlığa (*intellectual integrity*) kavuşmaktadır. Bu da Charron'un anlayışında aklın tam olarak yetkinleşerek insanın hikmete ulaşması anlamına gelmektedir (Neto, 2014).

Neto, Charron'un hikmetini Akademik Şüpheliğe dayandırdıktan sonra Descartes üzerindeki etkisini de bu ekol üzerinden incelemektedir. Neto, Descartes'ın felsefesinin başlangıç esaslarını Charron'un düşüncesinden aldığını öne sürmektedir. Neto'ya

bakılırsa Charron, Akademik Şüpheciliğe yeni bir yorum katmıştır ve bu yeni yaklaşım Descartes'ın felsefesini şekillendirmiştir. Charron'un yaklaşıma göre bilge kişi epoke ile hatadan kaçınır ve aklını kanâatlerden temizler, böylece akli yetkinleşerek müstağni hale gelir. Neto bu hususta *Discours de la Méthode* isimli kitabındaki Descartes'ın şu sözlerine atıfta bulunarak, Charron'un Akademik Şüpheciliğini tasvir ettiğini belirtmektedir:

“Ancak bunu yaparken Şüpheciler gibi davranmadım, yani sırf şüphe etmek için şüphe edenler ve kesin olmayanın dışında hiçbir şey aramayanlar gibi. Çünkü ben onların tersine tamamen kesin olanın peşine düşmüştüm ve aradığım şey kumların arasına inşa edildiğinden ne şekilde olursa olsun ben bu kumu öyle derin kazmak istiyordum ki sonunda kayaya, kile ulaşabileyim” (Descartes, 2020)

Neto'ya göre Charron aklını kanâatlerden arındırarak aklının kaya gibi sağlam olan tabiatını ortaya çıkarmaktadır. Descartes bu noktaya kadar Charron'u takip etmektedir, ancak bu noktadan sonra selefinden ayrılmaktadır. Descartes şüphe ile arınan aklın bunu sürdürdüğünde, maddi varlığından ve kendi varlığından dahi şüphe ettiğini, en nihayetinde *Cogito*'ya ulaştığını öngörmüştür. Neto'ya göre Akademik tarzda şüphe ederek arınan ve müstağni olan akıl, Charron'un perspektifinde ahlakın temeli iken Descartes'da *Cogito*'ya ve metafiziksel kesinliğe ulaştıran başlangıç noktasını oluşturmaktadır. (Neto, 2014).

Popkin Charron'un Pironcu bir şüpheci; Neto ise Akademik bir şüpheci olduğunu savunurken; Paganini Charron'un *dis*'deki eklettik üslubu Şüpheci anlayışında da kullandığını ileri sürmektedir. Paganini'ye göre bu kavram hem Pironcular hem de Akademikler tarafından kullanıldığı için Charron her iki Septik ekolden faydalanmayı uygun görmektedir. Dolayısıyla Charron'un düşüncesi Pironcu ve Akademik Şüphencilik bakımından ayırt edici bir konumda olmayıp daha ziyade Antik ile Modern Septisizmi birbirinden ayıran bir dönüm noktası niteliğindedir. Paganini, Neto gibi Charron'un Şüpheciliğe yeni bir yaklaşım getirdiğini düşünmektedir (Paganini, 2018). Neto, Charron'un özgünlüğünün Akademik Şüpheciliği hikmet kavramı çerçevesinde ele almasından kaynaklandığını iddia ederken, Paganini Charron'un bilge kişiye aktif bir karakter atfetmek suretiyle Klasik Pironculuktan farklı bir anlayış geliştirdiğini ve böylelikle Şüpheciliğe orijinal bir katkıda bulunduğunu düşünmektedir.

Paganini, Charron'un Pironcu şüpheyi nasıl dönüştürdüğünü bazı Pironcu kavramlar üzerinden tartışmaktadır. Bu kapsamda Paganini'nin ilk ele aldığı kavram epokedir. Paganini'ye göre epoke Klasik Pironculukta; insanın kendini soyutlamasının, duyularını

ve düşüncelerini dondurmasının ve aklın kendini paralize etmesinin bir sonucudur. Öte yandan Charron, aklın yetilerinin sahip olduğu güçlü yönlerin ve şüpheli soruşturmanın önemini vurgulamaktadır. Her ne kadar Charron aklın metafiziksel ve teolojik konularda muhakeme yapamayacağını düşünse de beşerî meseleler söz konusu olduğunda her şeyi muhakeme edebileceğini ve akla uygun olmayan durumları tasvip etmeyip yargılarını askıya alabileceğini açıkça ifade etmiştir. Charron'a göre aklın evrenselliği esastır. Akıl, belli bir toplumsal, felsefi veya dini sisteme ait inançlar ile sınırlandırılmamalıdır. Paganini'ye göre Charron'un düşüncesinin ayırt edici noktası, insana epoke üzerinden etkin bir biçimde ve iradeye dayalı olarak karar verme imkanını tanınması ve inanç sistemlerinden özgürleşmesini sağlamasıdır. Zira Charron, Antik Septiklerdeki eşdeğerliliğin ve ihtilafli görüşler karşısında sarsılmayan denge durumu ile duyulardan gelen suretler karşısında çözüme kavuşturulamayan mübâyenetin (*diaphonia*) yol açtığı pasifliği aşmak istemiştir. Bunun için de bireyin bilinçli bir şekilde irade ederek şüphe etmesini gerekli görmüştür. Böylelikle Charron'un önerdiği şüphe sayesinde birey epistemik erdemlerini kullanarak acelecilikten, önyargılardan ve hatalardan kaçınmayı başarabilen aktif bir aktör haline gelmektedir (Paganini, 2018).

Paganini'ye göre Charron'un yaklaşımı, Pironculuk ve Akademik Şüphencilik arasında yeni bir sınır çizmekten ziyade Antik ve Modern şüphencilik arasında bir dönüm noktasıdır. Paganini'nin perspektifinde *d/S*de anlatılan hikmet anlayışı, insanı alışkanlığa, otoriteye ve geleneğe dayalı her türlü inançtan, önyargıdan ve kanâatten temizleyerek akla dayanan bilinçli ve aktif bir bireye dönüştürmektedir. Paganini bu sebepten ötürü Charron'u Modern Şüphencilik'in başlangıç noktası olarak değerlendirmektedir. Ayrıca, Paganini Charron'un modern özneliliğin ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynadığını düşünmektedir. Paganini'ye göre Charron, insanın dışsallığı ile içselliği, buna bağlı olarak kamusal alan ile özel alan arasında ayırım yaparak modern özneliliğin gelişimini hazırlamıştır. Bu bağlamda Paganini modern toplumlarda ister dini ister fikri olsun ideolojik sistemlerin bireyler üzerinde otorite kurarak onları bazı davranışları yerine getirmeye ve belli bir ideolojiyi benimsemeye zorladıklarını hatırlatarak Charron'un modern toplumlarda bireyin karşı karşıya bulunduğu bu sorunu, içsellik/dışsallık ayrımı ile aştığına dikkat çekmektedir (Paganini, 2018). Charron'a göre; bilge kişi, toplumun yasalarına, örf ve adetlerine uymalıdır ve kendisine yüklenen vazifeleri yerine getirilmelidir; iç dünyasında ise toplumun değerlerini ve düzenini eleştirerek muhakeme etmelidir, bunu yaparken de akıl ve tabii ahlak ilkeleri dışında hiçbir şeye dayanmamalıdır. Paganini'ye göre Charron bu formül ile bir yandan Pironculuğa bağlı kalırken; diğer yandan bilge kişiye iç dünyasında muhakemeye dayalı bir özgürlük tanımaktadır ve bu sayede Pironculuğu aşmaktadır. Charron bu şekilde bilge kişinin,

Pironcuların genel bir kayıtsızlığa neden olan eş gücölülüğe ve pasifliğe yol açan sükûnete düşmesini engelleyerek, aklını özgürce ve rasyonalist bir şekilde kullanmasını ve aktif olmasını sağlamaktadır. Bu anlamda modern öznenin gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Charron'un kaynakları konusunda Paganini belli bir düşünür veya eser seviyesinde bir tartışmaya girmeden doğrudan düşünürün etkilerini taşıdığı düşünce ekollerini işaret etmekle yetinmektedir. Bu bağlamda, Paganini öncelikle düşünürün hikmet anlayışını sadece Şüpheci kaynaklardan değil, aynı zamanda Stoacılık ve Epikürcülük gibi başka ekollerden de beslediğine dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Paganini, ağırlıklı olarak Charron'un hikmet anlayışındaki Pironcu ve Akademik Şüpheci etkileri tartışmaktadır. Paganini'ye göre, Charron iki şüpheci ekölü bir araya getirerek, bu ikisinin aynı felsefi düşünceye ait olduğunu göstermek istemektedir. Paganini, Charron'un bu tutumunun kendinden sonraki düşünceye de yansıdığını; bu bağlamda düşünürün, hem Descartes gibi Şüpheciliği topyekûn olarak reddeden dogmatik düşünürleri, hem de Hume gibi Pironculuk ve Akademik Şüphencilik arasında gidip gelen ama her zaman Şüphenciliğe bağlı kalan düşünürleri etkilediğini düşünmektedir (2018).

Neto incelemesine *d/S*'nin birinci cildini dahil etmekle birlikte Charron'un Akademik Şüphenciliğini Popkin gibi ikinci cildinin ikinci bölümüne dayanarak temellendirmektedir. Bu bakımdan Neto, yöntem bakımından Popkin'in kısmi analizini aşmamaktadır. Ayrıca Neto, Charron'un Akademik Şüphenciliğini kanıtlamak amacıyla düşünürü Arkesilaos ile ilişkilendirmektedir. Neto Arkesilaos ile Charron arasında irtibatı Talon üzerinden kurmakta, sadece fikirsel benzerliklerini göstererek Charron'un Arkesilaos'tan etkilendiğini öne sürmektedir. Neto Arkesilaos ile Charron'un fikirleri arasında tam örtüşme tespit edemediğı yerlerde Charron'un Akademik Şüphenciliğe yeni bir yaklaşım getirdiğini iddia etmekle yetinmektedir. Bu bağlamda Neto, Popkin gibi Charron'un düşüncesini kısmi bir incelemeye tabi tutarak kısıtlı bir perspektif sunmaktadır. Paganini ise Charron'un eklektik üslubunun farkındadır, Popkin ve Neto'nun aksine çalışmalarında bu hususu dikkate almaktadır. Popkin ve Neto daha ziyade Charron'un hikmet anlayışının kaynağına ve buna bağlı olarak kendinden sonraki düşünce üzerindeki etkisine yoğunlaşırken, Paganini Charron'un hikmetinde modern bireyin gelişimini araştırmaktadır. Paganini Charron'da modern özneliğı tartışırken Neto ve Popkin gibi Charron'daki Şüpheci kavram ve ilkelere odaklanmaktadır. Popkin ve Neto, Charron'un düşüncesinin başta Descartes olmak üzere belli düşünürler tarafından nasıl alımlandığını araştırarak, Charron'un modern düşünce üzerindeki etkisini takip etmektedirler. Buna karşılık Paganini Charron'un modern düşünce üzerindeki etkisini modern öznelik bakımından belli düşünürlere odaklanmadan tartışmaktadır. Bu

doğrultuda Paganini, Popkin ve Neto'nun kısmi yaklaşımlarını aşmakla birlikte Charron'un hikmet kavramının kaynağına dair bir açıklama sunamamaktadır.

3. Charron'u Stoacılık ile İrtibatlandırın Çalışmalar

Charron'un modern felsefedeki yerini araştıran çalışmalara katkıda bulunan diğer bir isim Horowitz'dir. Horowitz düşünürün hikmetinin temel esasını kitabının "Hakiki ve aslı olan Dirayet" başlıklı üçüncü bölümünde açıkladığını öne sürmektedir. Horowitz, Charron'un dirayete (*prud'hommie*) Stoa felsefesinin tabii yasa anlayışına uygun bir anlam kazandırarak bu kavramı hikmet anlayışının temel unsuru haline getirdiğini iddia etmektedir. Horowitz bu doğrultuda Charron'un hikmet düşüncesinin kaynağının Stoa Felsefesi olduğunu öne sürmektedir (Horowitz, 1974).

Horowitz Charron'un dirayeti, insanın tabiata ve dolayısıyla akla uygun davranması ve yaşaması olarak tanımladığına işaret etmektedir. Başka deyişle Horowitz, Charron'un kullandığı bu kavramı insanda bulunan tabii yasa olarak yorumlamaktadır. Stoa felsefesine göre Tanrı aynı zamanda tabii yasadır ve Tanrı ile özdeş olan bu yasa, Tanrı'nın bir parçası olan insanda da bulunmaktadır. İnsan kendisinde bulunan bu ilahi parça sayesinde tabii yasayı bilmektedir ve buna riayet ederek erdemli bir yaşam sürdürebilmektedir. Stoacılar, Tanrı'nın tabii yasının insanda bulunmasını akıl, ışık, tohum ve kıvılcım gibi kavramlar üzerinden izah etmektedirler. Öte yandan Orta çağ teologları başta tabii yasa olmak üzere Stoacılığa ait bu kavramları Hristiyanlığa uyarlayarak teolojiye dahil etmişlerdir, insandaki tabii yasayı Stoacıların ışık ve kıvılcım gibi kavramları üzerinden açıklamışlardır. Horowitz'e göre Charron, teologların düşüncelerine dahil ettikleri Stoacı fikirler yerine Antik Stoacılığı tercih etmiştir ve teologların Stoacılık'tan aldıkları kavramlardan kaçınarak insandaki tabii yasanın kaynağının Stoacı bilgi ve erdem tohumları olduğunu belirtmiştir. Horowitz, Charron'un eserinde dirayet kavramı ile beraber kullandığı diğer kavram ve fikirleri, Cicero ve Seneca gibi Stoacıların metinlerinde araştırarak Charron'un hikmet düşüncesinin kaynağının Stoa felsefesi olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır (Horowitz, 1971).

Horowitz'in Charron'un hikmetini Stoacı olarak görmesinin bir diğer nedeni, düşünürün Stoacılar gibi kaynağını tabii yasadan alan bağımsız bir ahlak anlayışı oluşturmasıdır. Teologlar, insanı ebedi kurtuluşa götürecek olan hakiki erdemlerin Tanrı'nın yardımı ve ilahi lütuf ile kazanılabileceğini savunmuşlardır. Charron ise insandaki tabii yasa bilgisinin ve erdemlerinin potansiyel olarak mevcut olduğunu ve *d/S*de anlattığı türden bir felsefe eğitimi ile hikmetin ve erdemlerin açığa çıktığını belirtmiştir. Horowitz'e göre,

Charron'un tabii yasaya dayalı bir ahlak anlayışı oluşturması, onun Stoacı olduğu yönündeki diğer bir göstergedir (Horowitz, 1974).

Horowitz Charron'un Stoacılığını doğrudan antik kaynaklarına nispet etmektedir. Bununla birlikte Horowitz, Charron'un Stoacı kavram ve görüşlerini incelerken sadece Cicero ve Seneca gibi Romalı Stoacıların metinlerine başvurmakla yetinmemektedir, iddiasına uygun olarak antik dönem Stoacılar üzerinden bir irtibatlandırma yapmamaktadır. Bu bakımdan Horowitz, Charron'un hikmetinin kaynağının Antik Stoacılık olduğuna dair tezini tam olarak temellendirememektedir. Ayrıca Horowitz, Charron'un hikmet düşüncesini *d/S*'nin ikinci cildinin üçüncü bölümünde zikredilen dirayet kavramına dayalı olarak açıklamaktadır. Dirayet Charron'a göre insanın ruhunda bulunan, davranışlarını evrensel akla ve tabii yasaya göre düzenlemesini sağlayan bir şeydir. Ancak Charron'a göre dirayetin hikmete dönüşmesi için insanda basiret ile birlikte bulunması gerekmektedir. Bu bakımdan dirayet hikmetin temellerinden biridir ama eş değeri değildir. Öte yandan Horowitz, dirayet kavramını Stoacılık ile irtibatlandırmaktadır ve buna bağlı olarak Charron'un hikmet düşüncesinin kaynağını Stoacılık olarak görmektedir. Charron'a göre hikmet için dirayetin tek başına yeterli olmaması göz önünde bulundurulduğunda, Horowitz'in bu kavramı hikmetin kaynağı olarak göstermesi sadece kısmi bir açıklama sağlamaktadır. Horowitz Popkin ve Neto'ya benzer bir şekilde *d/S*'nin sadece belli bir bölümüne odaklanarak Charron'un hikmet anlayışını dar bir çerçevede ele almaktadır ve bu kısıtlı perspektif üzerinden düşünürün felsefe tarihindeki rolünü tayin etmeye çalışmaktadır.

4. Charron'un Hikmet Anlayışına Kavramsal Yaklaşımlar

Charron'un düşüncesini inceleyen araştırmaların bir kısmı doğrudan Charron'un hikmet kavramına yönelmiştir. Bu çalışmalar arasındaki ilk ve en önemli çalışma Eugene Rice tarafından yazılan *The Renaissance Idea of Wisdom* isimli kitaptır. Rice bu kitabında Rönesans'tan başlayarak Charron'a kadar hikmet kavramında gerçekleşen dönüşümü incelemektedir. Rice'a göre bu dönüşüm ile, kaynağını Kutsal Metinlerden ve Hristiyan akidesinden alan ilahi hikmet anlayışı ağırlığını kaybederek, yerini insanın tabiatına ve güçlerine dayanan insan hikmetine bırakmıştır. Rice ilahi hikmetin; Tanrı'nın ve İsa'nın bir niteliği ve insanın Tanrı'yı bilmesi olarak görüldüğünü; daha çok vahiy, ilahi lütuf, teoloji ve metafizik tarafından ele alınan ilk sebepler ve gök cisimleri vb. gibi kavramlarla birlikte ele alındığını belirtmektedir. Buna karşılık, insan hikmetinin beşerî meselelerin bilinmesi olarak anlaşıldığını; ahlak, erdem, insan fiilleri ve siyaset gibi konulara ilişkin olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Rice, ilahi hikmet mefhumunun Rönesans boyunca geçerliliğini koruduğunu ancak bu dönemde hikmetin beşerî yaklaşımına olan

ilginin artmaya başladığını iddia etmektedir. Rice'a göre, Charron *d/S*'de bu kavramı bütünüyle ahlaki bir konu olarak ele alarak, hikmeti sadece insanın fiillerine odaklanan, ahlak ve siyaset eksenli bir mefhum haline getirmiştir (Rice, 1958).

Rice, Rönesans'tan başlayarak erken modern döneme kadar hikmetin dönüşümünü bir kavram analizi kapsamında incelemektedir. Rice, analizinde ilahi hikmetin ve insan hikmetinin ilgili olduğu diğer kavramlar ile oluşturduğu örüntüleri tespit etmektedir ve bu kavram örüntüleri arasında karşıtlıklar kurarak hikmetin dönüşümü ile ilgili değerlendirmeler yapmaktadır. Ancak Charron'un hikmet anlayışı birbiriyle irtibatlı çok bileşenli bir sistemden oluşmaktadır. Bu sebeple Rice'ın analizi belli bir perspektif sunmakla birlikte Charron'un hikmet anlayışını ancak yüzeysel bir seviyede açıklamaktadır. Ayrıca Charron *ITV*'de Tanrı'nın bilgisini ilahi hikmet olarak tanımlamıştır ve *d/S*'deki insan hikmetini Tanrı'nın bilinmesi ile doğrudan irtibatlandırmıştır. Şöyle ki; Charron, *d/S*'nin başında "Nefsini bilen Rabbini bilir" ilkesinin hikmetinin temel ilkesi olduğunu belirtmiştir ve bu sayede ilahi hikmet ve insan hikmeti arasında karşıtlıktan ziyade süreklilik ilişkisi kurmuştur. Dolayısıyla Rice'ın kavram karşıtlığı üzerinden yaptığı analizinin, Charron'un hikmetini anlamak için uygun bir metot olmadığı anlaşılmaktadır.

Charron'un düşüncesine yönelik diğer bir kavramsal çalışma Emmanuel Faye'in yazdığı *Philosophie et Perfection de l'Homme* adlı kitaptır. Faye bu kitapta, on beşinci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Descartes'a kadar uzanan dönemde Fransız felsefesini incelenmektedir. Faye, bahsedilen dönemde Fransız felsefesinin insana olan yaklaşımına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda Faye, öncelikle on beşinci yüzyılın ikinci yarısına kadar yazılan kitaplarda insanın Katolik doktrinine uygun olarak, asli günah sonucundan cennetten kovulmuş ve düşmüş bir varlık olarak ele alındığını belirtmektedir. Ancak İtalya'daki Rönesans'a paralel olarak Fransa'da on beşinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Katolik doktrininden ve Skolastik düşünceden bağımsız olarak insana, insan doğasına, insan ilmine, insan hikmetine ve insanın mükemmelliğine dair eserler yazılmaya başlanmıştır. Faye'a göre, insanın bilinmesini merkeze alan bu kitaplar, Fransız felsefesinin temelini oluşturmaktadır. Faye, bu kitaplar üzerinden teoloji ile felsefenin arasındaki ayrımın belirginleştiğini iddia etmektedir (Faye, 1998).

Faye bu anlamdaki ilk teşebbüsün Sebond (ö. 1436) tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Sebond, *Theologia Naturalis Seu Liber Creaturarum* isimli kitabında insan ilmini konu edinmiştir. Sebond, bu kitapta insanın tabiatının bilinmesi ile Tanrı'nın da bilenebileceğini savunmuştur. Faye, Sebond'un bu kitabını insana olan yaklaşımın

değişmesi yönünde atılan bir adım olarak görmekle birlikte bu kitapta aslî günah, enkarnasyon ve kristoloji gibi teolojik meselelerin ağırlıklı olması sebebiyle bunun henüz teolojik bir eser olduğunu ifade etmektedir. Faye, teoloji ve felsefe arasındaki ilk kesin ayrışmanın Charles de Bovelles'in (ö. 1566) yazdığı *Liber de Sapiente* adlı eserde belirginleştiğini öne sürmektedir. Faye, insan ilmine olan ilginin Montaigne'nin, 1581'de Sebond'un eserini Latince'den Fransızca'ya çevirmesi ve *Les Essais*'de Sebond'un görüşlerini savunması ile birlikte arttığını iddia etmektedir. Faye, insan ilmine duyulan ilginin esas olarak Charron'un *DIS*'si ile yoğunlaştığını düşünmektedir. Faye'e göre, Charron insan ilmini ve insan hikmetini tam anlamıyla dini referanslardan bağımsızlaştıran bir çerçevede sunmaktadır. Faye, Charron'dan sonra felsefenin insana olan yaklaşımın ne doğrultuda evrildiğini Descartes üzerinden incelemektedir. Faye, böylelikle on beşinci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Descartes'a kadar felsefenin insana olan yaklaşımının nasıl değiştiğini ve bunun teoloji ile felsefeyi birbirinden nasıl ayırdığını takip ederek Fransız felsefesinin ortaya çıkışına ve modern düşüncenin gelişimine dair bir açıklama sunmaktadır (1998).

Faye, Charron'un düşüncesindeki insan ilmine odaklanmaktadır. Charron, eserinin birinci cildini bütünüyle bu konuya ayırmakla birlikte hikmet anlayışının temel ilkesi bununla sınırlı değildir. Charron'a göre insanın kendini bilmesi iki seviyede anlaşılmalıdır. Birinci seviyede tüm insanlarda bulunan özellikler, hatalar ve eksiklikler bilinmektedir. İkinci seviyede ise insan, genel seviyedeki bilgisine dayanarak kendi iç gözlemine yapmaktadır ve kendi durumunu, hatalarını ve eksikliklerini fark etmektedir. Charron'a göre insanın hikmete ve Tanrı'nın bilgisine ulaşması için genel seviyedeki bilgiden istifade ederek kendini bilmesi gereklidir. Bu anlamda Faye'in çalışması diğer kavramsal ve kısmi çalışmalara nazaran Charron'un hikmet mefhumunun anlaşılması bakımından daha uygun bir çerçeve oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kendini bilmenin Charron'un hikmetinin aslî ilkesi olduğu dikkate alındığında Faye, düşünürün anlayışının esasına ilişkin bir hususu ihmal etmiş olmaktadır.

5. Sonuç

Bu makale kapsamında 1950'li yıllardan günümüze kadar Charron'un düşünce tarihindeki konumunu inceleyen çalışmaların değerlendirmesi sunulmuştur. Değerlendirme kapsamındaki çalışmalarda Charron, modern düşüncenin öncüsü olması bakımından ele alınmaktadır ve bu doğrultuda düşünürün modern felsefenin oluşumuna yaptığı katkı incelenmektedir. Bu çalışmalarda başlıca iki yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri; Charron'un düşüncesindeki belli bir bölümden hareketle kaynaklarının belirlenmesidir. Bu yöntemde, düşünür belirlenen kaynaklar doğrultusunda belli bir düşünce ekolüne nispet edilmektedir ve bu düşünce ekolü

yönünden kendinden sonraki düşünce hayatına olan etkisi araştırılmaktadır. Bu bağlamda Charron'u Şüpheli olarak gören Popkin, Neto ve Paganini *d/S*'nin ikinci cildinin ikinci bölümüne odaklanırken, düşünürün hikmet anlayışını Stoacı olarak gören Horowitz *d/S*'nin ikinci cildinin üçüncü bölümünü esas almaktadır. Buna bağlı olarak Popkin, Neto ve Paganini Charron'un Descartes'ı Septisizm üzerinden etkilediğini ve böylece Charron'un Şüpheli hikmet anlayışı ile modern felsefenin oluşumuna katkıda bulunduğunu öne sürmektedirler. Buna karşılık Horowitz, Antik Stoacılığı canlandırmasından ve bağımsız bir ahlak anlayışı meydana getirmesinden ötürü Charron'u modern düşüncenin ortaya çıkmasını sağlayan zeminde konumlandırmaktadır. Söz konusu yöntemle dayalı çalışmalarda, Charron'un eklektik sistemindeki bir bölüm esas alınarak düşünürün hikmet anlayışının bütününe yönelik bir sonuca varılmaktadır. Kısmi bir analiz vasıtasıyla yapılan genellemeler üzerinden düşünürün kendinden sonraki düşünceye etkisi izah edilmektedir. Charron'un düşünce tarihindeki yerini tartışan çalışmaların çoğu bu yöntemi kullanmaktadırlar.

İkinci yöntem ile doğrudan Charron'un hikmet kavramına odaklanılmaktadır veya düşüncesi eserinde geçen bir kavram veya ilke üzerinden incelenmektedir. Bu yöntemi daha çok Charron'un düşüncesine dair kavramsal bir yaklaşım sunan çalışmalar kullanmaktadır. Rice, doğrudan Charron'un hikmet kavramına odaklanırken Faye, insan ilmi mefhumuna eğilmektedir. Genellikle kavramlar arası karşıtlıklar üzerinden yürütülen bu çalışmalar, Charron'un çok bileşenli sistemine dair sadece yüzeysel bir kavrayış sağlamaktadır. Bu yöntemle göre yapılan çalışmalar Charron'u belirli bir ekole bağlamaktan ziyade düşüncesinin hangi yönden modern felsefenin oluşumuna katkıda bulunduğunu izah etmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, Charron'un hikmet anlayışının bütününe kavramaya ve bu bütünlük içindeki uyumu anlamaya yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi zordur. Bunun en önemli sebebi, Charron'un *d/S*'de eklektik bir üslup kullanmasıdır. Kanâatimizce bu durum, düşünürün felsefe tarihindeki konumunu belirlemeye ve modern düşünceye hangi yönden katkıda bulunduğunu açıklamaya çalışan araştırmaların, ihtilafli ve birbiriyle çelişen sonuçlara varmasına neden olmaktadır. Mevcut literatürün vardığı ihtilafli görüşler dikkate alındığında, gelecekte yapılacak araştırmalarda, öncelikle düşünürün sistemindeki bileşenleri birbiriyle irtibatlandıran ve uyum içinde bir arada tutan kavramın veya ilkenin saptanması, daha sonra da hikmet anlayışının belirlenen kavram veya ilke doğrultusunda ele alınması gerekmektedir. Filozofun düşüncesinin bu türden bir kavram veya ilke ile incelenmeden, felsefe tarihindeki konumuna ve modern felsefenin oluşumuna yaptığı katkıya dair tutarlı bir anlayışın elde edilmesi mümkün görünmemektedir.

Kaynaklar

- Bayle, P. (1820). Pierre Charron. Dictionnaire historique et critique içinde (Cilt 5, 88–105. ss). Paris: Libraire Desoer.
- Charron, P. (1601). *De la sagesse, trois livres*. Bordeaux: Simon Millanges.
- Desan, P. (2009). Pierre Charron, théologien et philosophe. *Corpus Revue de Philosophie (Charron Özel Sayısı)*, 55, 5–7.
- Descartes, R. (2020). *Yöntem üzerine konuşma* (Ç. Dürüşken, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi, 1637)
- Faye, E. (1998). *Philosophie et perfection de l'Homme, de la renaissance à Descartes*. Paris: Libraire Philosophique J. VRIN.
- Görgün, T. (2018). *Medeniyet meselesi İslam ve Batı ilişkileri çerçevesinde*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Horowitz, M. C. (1971). Pierre Charron's view of the source of wisdom. *Journal of the History of Philosophy*, 9(4), 443–457.
- Horowitz, M. C. (1974). Natural law as the foundation for an autonomous ethic: Pierre Charron's de la sagesse. *Studies in the Renaissance*, 21, 204–227.
- Naudé, G. (1642). *La bibliographie politique du Sr. Naudé: Contenant les livres & la méthode nécessaires à étudier la politique*. Paris: Vve. De Guillaume Pelé.
- Neto, J. R. M. & Paganini, G. (2009a). Introduction. *Skepticism in the Modern Age: Building on the Work of Richard Popkin* içinde (1–13. ss.). Leiden: Brill.
- Neto, J. R. M. (2003). Charron's epoche and Descartes' Cogito: The sceptical base of Descartes' refutation of scepticism. *The Return of Scepticism from Hobbes and Descartes to Bayle* içinde (81–113. ss.). New York: Springer Science & Business Media.
- Neto, J. R. M. (2009). Charron's academic sceptical wisdom. *Renaissance Scepticisms* içinde (213–227. ss). Dordrecht: Springer.
- Neto, J. R. M. (2014). *Academic skepticism in seventeenth-century French philosophy: The charronian legacy 1601–1662*. Heidelberg; New York; Dordrecht; London: Springer.
- Neto, J. R. M. (2018). Richard Popkin on the history of skepticism. *Skepticism: From Antiquity to the Present* içinde (506–519. ss.). New York: Bloomsbury Academic.
- Paganini, G. (2018). Pierre Charron. *Skepticism: From Antiquity to the Present* içinde (247–259. ss.). New York: Bloomsbury Academic.
- Popkin, R. H. (1953a). The sceptical crisis and the rise of modern philosophy: I. *The Review of Metaphysics*, 7(1), 132–151.
- Popkin, R. H. (1953b). The sceptical crisis and the rise of modern philosophy: II. *The Review of Metaphysics*, 7(2), 307–322.
- Popkin, R. H. (1954a). Charron and Descartes: The fruits of systematic doubt. *The Journal of Philosophy*, 51(25), 831–837.
- Popkin, R. H. (1954b). The sceptical crisis and the rise of modern philosophy: III. *The Review of Metaphysics*, 7(3), 499–510.
- Popkin, R. H. (1956). Theological and religious scepticism. *The Christian Scholar*, 39(2), 150–158.

- Popkin, R. H. (1960). Skepticism and the counter-reformation in France. *Archive for Reformation History*, 51, 58-87.
- Popkin, R. H. (1964). *The history of scepticism from erasmus to Descartes*. Assen: Royal Van Gorcum Ltd.
- Popkin, R. H. (1979). *The history of scepticism from erasmus to Spinoza*. Berkeley: University of California Press.
- Popkin, R. H. (1993). Introduction: Scepticism and irreligion in the seventeenth and eighteenth centuries. *Scepticism and Irreligion in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* içinde (1-11. ss.). Leiden: Brill.
- Popkin, R. H. (2003). *The history of scepticism: From Savonarola to Bayle*. New York: Oxford University Press.
- Rice, E. (1958). *The Renaissance idea of wisdom*. New York: Oxford University Press.
- Sabrié, J. B. (1970). *De l'humanisme au rationalisme: Pierre Charron (1541-1603) l'homme, l'oeuvre, l'influence*. Cenevre: Slatkine Reprints.